

JINOYATCHI AYOLLARNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK PORTRETI

D.Y.Samatova¹

Mas'ul muallif: Samatova Dilrabo Yusupovna, Olia va gender ilmiy-tadqiqot instituti tadqiqotchisi, Orcid: 0009-0003-8437-6602.

e-mail: E-mail: samatovadilrabo85@gmail.com

Accepted: 11 Avgust 2026
Published: 11 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Samatova, D. Y. JINOYATCHI AYOLLARNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK PORTRETI / D. Y. Samatova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 7, № 2. — B. 167–169.

1. Olia va gender ilmiy-tadqiqot instituti tadqiqotchisi, Orcid: 0009-0003-8437-6602

Annotatsiya. USHBU MAQOLADA JINOYAT SODIR ETGAN AYOLLARNING IJTIMOY-DEMOGRAFIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI MAJMUI YA'NI ULARNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK PORTRETI ILMIY JIHATDAN TAHLIL QILINGAN. TADQIQOTDA JINOYATCHI AYOLNING YOSH, TA'LIM, OILAVIY HOLAT, KASBIY MASHG'ULOT KABI IJTIMOY-DEMOGRAFIK KO'RSATKICHLARI, SHUNINGDEK UNING XARAKTEROLOGIK XUSUSIYATLARI, EMOTSIONAL-IRODAVIY SOHASI, QADRIYAT YO'NALISHLARI VA JINOY MOTIVATSIYA TURLARI YORITILGAN. OLINGAN NATIJALAR ASOSIDA JINOYATCHI AYOLLARNING SHARTLI TIPOLOGIYASI ISHLAB CHIQLILGAN HAMDA ULARNING SHAXSIY XUSUSIYATLARINI HISOBGA OLGAN HOLDA PROFILAKTIKA VA TUZATISH ISHLARINI TASHKIL ETISH BO'YICHA TAVSIYALAR BERILGAN.

Kalit so'zlar: jinoyatchi ayol, ijtimoiy-psixologik portret, shaxs xususiyatlari, jinoiy motivatsiya, tipologiya, emotsional-irodaviy soha, qadriyat yo'nalishlari.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ЖЕНЩИН-ПРАВОНАРУШИТЕЛЬНИЦ

Аннотация. В данной статье проведён научный анализ совокупности социально-демографических и психологических особенностей женщин, совершивших преступления, на основе которого раскрыт их социально-психологический портрет. В ходе исследования рассмотрены такие социально-демографические показатели, как возраст, уровень образования, семейное положение и профессиональная занятость, а также проанализированы характерологические особенности, эмоционально-волевая сфера, ценностные ориентации и виды преступной мотивации. По результатам исследования разработана условная типология женщин-преступниц и предложены научно-практические рекомендации по организации профилактической и коррекционной работы с учётом их индивидуально-психологических особенностей.

Ключевые слова: женщина-преступница, социально-психологический портрет, социально-демографические характеристики, личностные особенности, преступная мотивация, типология, эмоционально-волевая сфера, ценностные ориентации, профилактика.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROFILE OF FEMALE OFFENDERS

Abstract. This article provides a scientific analysis of the social-demographic and psychological characteristics of women who have committed crimes, presenting their socio-psychological profile in a comprehensive manner. The study examines the offenders' age, educational level, marital status, and occupational activities as key socio-demographic indicators, as well as their character traits, emotional and volitional characteristics, value orientations, and types of criminal motivation. Based on the research findings, a conditional typology of female offenders has been developed, and practical recommendations have been proposed for organizing preventive and corrective measures with due consideration of their individual personality characteristics.

Keywords: female offender, socio-psychological profile, socio-demographic characteristics, personality traits, criminal motivation, typology, emotional-volitional sphere, value orientations, prevention.

Kirish. Jinoyatchi shaxsni o'rganish kriminologiya va yuridik psixologiyani markaziy vazifalaridan biri hisoblanadi, zero jinoyatning oldini olish va uni tergov qilishning samaradorligi ko'p jihatdan jinoyat sodir etgan shaxsning ichki dunyosini, uning xatti-harakatlarini boshqaruvchi psixologik mexanizmlarni tushinishga bog'liq. Jinoyatchi ayollarning shaxsiy xususiyatlari jinoyatchi erkaklarnikidan sezilarli farq qiladi, bu esa ularni alohida ilmiy-amaliy tahlil ob'ekti sifatida ko'rib chiqishni taqozo etadi. Yurtboshimiz ta'kidlaganlaridek: "Ayollar o'rtasida huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish, huquqbuzarlikka moyil ayollar bilan yakka tartibda ishlash va jazoni o'tab qaytgan xotin-qizlarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish doimo e'tiborimiz markazida bo'lishi kerak." [10]

"Ijtimoiy-psixologik portret" tushunchasi shaxsning ijtimoiy-demografik xususiyatlari (yoshi, ta'lim darajasi, oilaviy holati, kasbiy mashg'uloti, yashash sharoiti) bilan uning psixologik xususiyatlari (xarakter xislatlari, temperament turi, emotsional-

irodaviy barqarorlik darajasi, qadriyat va ehtiyojlar tizimi, o'z-o'zini anglash xususiyatlari) o'rtasidagi uyg'unlikni ifodalaydi. Jinoyatchi ayolning bunday kompleks portretini yaratish uning jinoiy xulq-atvoriga borish sabablarini chuqurroq tushunish, shuningdek unga nisbatan individual tuzatish-tarbiyaviy ishlarni to'g'ri tashkil etish imkonini beradi. "Jinoyatchining shaxsini o'rganish jinoyatning sabab va sharoitlarini aniqlash, shuningdek, jinoyatchilikning oldini olish choralari ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi." [9]

Mazkur tadqiqotning maqsadi O'zbekistonda jinoyat sodir etgan ayollarning tipik ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tizimli tahlil qilish va ularning shartli tipologik guruhlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot vazifalariga quyidagilar kiradi: jinoyatchi ayol shaxsini o'rganishning nazariy asoslarini yoritish; uning ijtimoiy-demografik ko'rsatkichlarini tavsiflash; psixologik xususiyatlari va jinoiy motivatsiya turlarini tahlil qilish; olingan ma'lumotlar asosida tipologik guruhlarini shakllantirish.

Materiallar va metodlar. Tadqiqotda yuridik psixologiya va kriminologiya sohasidagi ilmiy adabiyotlar, shaxs psixologiyasiga oid nazariy manbalar tahlil qilindi. Metodologik asos sifatida tizimli-strukturaviy yondashuv, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va tipologik tasniflash usullaridan foydalanildi. Jinoyatchi shaxsni o'rganishda an'anaviy qo'llaniladigan ikki yo'nalishga ijtimoiy-demografik tahlil (yosh, ta'lim, oilaviy va ijtimoiy holat ko'rsatkichlari) hamda individual-psixologik tahlil (xarakterologik xususiyatlar, emotsional-irodaviy soha, motivatsion-qadriyat tizimi) ga tayanilgan holda material tizimlashtirildi. Jinoiy xulq-atvor motivlarini tasniflashda mavjud ilmiy manbalarda keng qo'llaniladigan motivatsion modellar (holatga bog'liq, doimiy-antisosial va aralash motivatsiya turlari) asos qilib olindi. Bundan tashqari, jinoyatchi ayollarning shaxsiy xususiyatlarini guruhlashtirish uchun tipologik metod qo'llanildi, bu esa turli xil jinoiy yo'nalishga ega ayollarni umumlashtirilgan tiplarga ajratish imkonini berdi.

"Ayol jinoyatchining shaxsini ijtimoiy-demografik va psixologik jihatdan chuqur o'rganish profilaktika choralarining samardorligini oshirishga xizmat qiladi." [1]

Natijalar. Tadqiqot natijalariga ko'ra, jinoyatchi ayolning ijtimoiy-psixologik portretini ikki asosiy tarkibiy qism orqali tavsiflash mumkin: ijtimoiy-demografik xususiyatlar va individual-psixologik xususiyatlar. Ijtimoiy-demografik xususiyatlarga ko'ra, jinoyat sodir etgan ayollarning katta qismi 25-45 yosh oralig'ida bo'lib, ular orasida o'rta yoki o'rta maxsus ma'lumotga ega, doimiy ish o'rniga ega bo'lmagan yoki past malakali mehnat bilan band bo'lgan, oilaviy holati beqaror (ajrashgan, yolg'iz ona yoki nomukammal oilada yashovchi) ayollar ustunlik qiladi. Ko'pgina hollarda bunday ayollar ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan zaif ta'minlangan muhitdan kelib chiqqan bo'ladi.

Individual-psixologik xususiyatlar nuqtai nazaridan, jinoyatchi ayollarda quyidagi xarakterli belgilar kuzatiladi: emotsional beqarorlik va tez qo'zg'aluvchanlik, o'z-o'zini nazorat qilish darajasining pastligi, frustratsiyaga (istak-ehtiyojlarning qondirilmasligi holatiga) past chidamlilik, o'zgalarga nisbatan ishonchsizlik yoki aksincha, haddan tashqari qaramlik holati, shuningdek o'z xatti-harakatlarining oqibatlarini oldindan baholay olmaslik. Ularning qadriyat tizimida ko'pincha oilaviy va ijtimoiy me'yorlarga nisbatan beparvo munosabat, moddiy manfaatning ustuvorligi yoki, aksincha, yaqinlarini himoya qilish instinkti asosida shakllangan tor doiradagi qadriyatlar ustunlik qiladi.

Jinoiy motivatsiya turlariga ko'ra, jinoyatchi ayollarni shartli ravishda uch tipga ajratish mumkin. Birinchi tip vaziyatga bog'liq (situatsion) jinoyatchilar, ular kutilmagan og'ir hayotiy vaziyat (moddiy tanglik, oilaviy zo'ravonlik, o'tkir ziddiyat) ta'sirida, avvaldan rejalashtirilgan holda jinoyat sodir etadilar. Ikkinchi tip beqaror-oportunistik tipdagi ayollar, ular barqaror antisosial dunyoqarashga ega bo'lmasa-da, qulay imkoniyat tug'ilganda (masalan, ishonchni suiiste'mol qilish orqali moddiy manfaat olish) jinoyatga qo'l uradilar. Uchinchi tip barqaror-antisosial yo'nalishga ega ayollar, ular uchun jinoiy xulq-atvor uzoq muddatli turmush tarziga aylangan, ko'pincha takroriy jinoyat sodir etgan yoki jinoiy muhit bilan chambarchas bog'liq bo'lgan shaxslardir. Shuningdek, jinoyatchi ayollarning katta qismida bolalik va o'smirlik davrida boshdan kechirilgan salbiy tajriba (oilaviy zo'ravonlik guvohi yoki qurboni bo'lish, ota-onaga e'tiborisiz o'sish, erta turmush qurish) kuzatilib, bu holatlar ularning kelgusidagi shaxsiy xususiyatlari va xulq-atvor modelini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Jinoyatchi ayollarning kasbiy va ijtimoiy faoliyat sohalariga ko'ra tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning muayyan qismi uy bekasi maqomida bo'lib, mustaqil ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatdan chetlashtirilgan, natijada moddiy jihatdan to'liq oila a'zolariga qaram holatda yashaydi. Bu esa ularning ijtimoiy izolyatsiyasini kuchaytirib, qiyin vaziyatlarda muqobil yechim topish imkoniyatlarini cheklaydi hamda ba'zi hollarda jinoiy yo'l orqali muammoni hal qilishga undaydi. Boshqa qismi esa norasmiy sektorda beqaror mehnat sharoitida faoliyat yuritib, ijtimoiy himoyalanganlik holatini boshdan kechiradi.

Shaxslararo munosabatlar tizimini tahlil qilish natijasida jinoyatchi ayollarning katta qismida ijtimoiy qo'llab-quvvatlovchi aloqalarning yetishmasligi ya'ni yaqin qarindoshlar, do'stlar yoki mahalla jamoatchiligi tomonidan psixologik va moddiy yordamning cheklanganligi kuzatiladi. Ijtimoiy tarmoqning zaifligi ayolni inqirozli vaziyatlarda yolg'iz qoldiradi, bu esa uning muammoni konstruktiv emas, balki destruktiv (shu jumladan jinoiy) yo'l bilan hal qilishga moyilligini oshiradi. Aksincha, kuchli ijtimoiy tarmoqqa ega ayollar orasida jinoiy xulq-atvor holatlari nisbatan kam qayd etiladi, bu esa ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning profilaktik ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Muhokama. Olingan natijalar jinoyatchi ayol shaxsining bir xil andozaga tushmasligini, balki turli ijtimoiy-psixologik omillar ta'sirida shakllangan xilma-xil tiplarni o'z ichiga olishini ko'rsatadi. Bu holat huquqni muhofaza qilish va ijtimoiy rehabilitatsiya organlari faoliyatida yagona, universal yondashuvdan emas, balki har bir tipga mos individuallashtirilgan yondashuvdan foydalanish zarurligini taqozo etadi. Xususan, vaziyatga bog'liq tipdagi ayollar bilan ishlashda ularning qayta jinoyat sodir etish xavfi nisbatan past bo'lib, ularga asosan psixologik-ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va oilaviy vaziyatni barqarorlashtirish choralari samarali hisoblanadi. Barqaror-antisosial tipdagi ayollar bilan ishlashda esa uzoq muddatli psixokorreksion dasturlar, kasbiy qayta tayyorlash va ijtimoiy nazorat mexanizmlarining uyg'unlashtirilgan holda

qo'llanilishi talab etiladi. Alohida ta'kidlash joizki, jinoyatchi ayollarning bolalik davridagi salbiy tajribasi bilan kattalik davridagi jinoiy xulq-atvori o'rtasidagi bog'liqlik ijtimoiylashuv nazariyasi nuqtai nazaridan ham o'z tasdig'ini topadi. Shaxsning dastlabki ijtimoiylashuv institutlari (oilalar, maktab) tomonidan olgan salbiy tajribasi keyinchalik uning qadriyat tizimi va xulq-atvor modeliga uzoq muddatli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli jinoyatchilikning oldini olish ishlarini nafaqat kattalar, balki bolalik va o'smirlar davridagi profilaktika choralari bilan uyg'unlashtirish maqsadga muvofiqdir.

Amaliy tavsiyalar. Tadqiqot natijalariga tayangan holda quyidagi amaliy tavsiyalarni taklif etish mumkin: birinchidan, jazoni ijro etish muassasalarida jinoyatchi ayollar bilan ishlashda ularning tipologik xususiyatlarini hisobga oluvchi individual psixologik dasturlarni joriy etish; ikkinchidan, tergov va sud jarayonida ayol gumonlanuvchi ayblanuvchining shaxsiy-psixologik xususiyatlarini har tomonlama o'rganish maqsadida sud-psixologik ekspertizadan foydalanishni kengaytirish; uchinchi, bolalik davridagi oilaviy zo'ravonlik va e'tiborsizlik holatlarini erta aniqlash va ularga psixologik yordam ko'rsatish tizimini takomillashtirish. Shu bilan birga, jazoni o'tab bo'lgan ayollarning jamiyatga qayta moslashuvi jarayonida ularning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbiy yo'naltirish, oilaviy munosabatlarni tiklashga ko'maklashish va ijtimoiy monitoring olib borish choralari institutsional darajada mustahkamlash tavsiya etiladi.

Xulosa. O'tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, jinoyatchi ayolning ijtimoiy-psixologik portreti ijtimoiy-demografik va individual-psixologik xususiyatlarning uzviy birligidan iborat bo'lib, uni bir yoqlama emas, balki kompleks tarzda o'rganish zarur. Ikkinchidan, jinoyatchi ayollarni jinoiy motivatsiya xususiyatlariga ko'ra situatsion, beqaror-oportunistik va barqaror-antisosial tiplarga ajratish ularga nisbatan individuallashtirilgan profilaktik va tuzatish choralari qo'llash imkonini beradi. Uchinchi, bolalik davridagi salbiy ijtimoiylashuv tajribasi jinoyatchi ayol shaxsining shakllanishida muhim rol o'ynaydi, bu esa profilaktika ishlarini erta yoshdan boshlash zarurligini ko'rsatadi.

Yakun sifatida ta'kidlash o'rinli, jinoyatchi ayollarning ijtimoiy-psixologik portretini har tomonlama o'rganish nafaqat ilmiy-nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, u huquqni muhofaza qilish organlari, sud-ekspertiza xizmatlari va ijtimoiy reabilitatsiya muassasalari faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Antonyan Yu. M. Jinoyatchi shaxsi psixologiyasi / Yu. M. Antonyan. – Moskva, 2018.
- [2] Karimova N. M. Yuridik psixologiya asoslari / N. M. Karimova. – Toshkent : TDYU nashriyoti, 2021.
- [3] Аваносов Г. А. Криминология: шахс ва жиноят муаммолари / Г. А. Аваносов. – Москва : Юнити-Дана, 2019.
- [4] Rasulov A. Q. Jinoyatchi shaxsining tipologiyasi / A. Q. Rasulov. – Toshkent : Adolat, 2020.
- [5] Xolmatova S. Shaxs psixologiyasi va deviant xulq-atvor / S. Xolmatova. – Toshkent : O'zbekiston, 2022.
- [6] Ilyina N. A. Gender psixologiyasi va jinoyatchilik / N. A. Ilyina. – Toshkent : Fan va texnologiya, 2019.
- [7] Ratinov A. R. Sud psixologiyasi tergovchilar uchun / A. R. Ratinov. – Moskva, 2017.
- [8] O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Jinoyatchilikni o'rganish va profilaktika qilish markazining tahliliy materiallari (2021–2023-yy.).
- [9] Миньковский Г. М. Личность преступника / Г. М. Миньковский. – Москва : Юридическая литература, 1975.
- [10] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti [Elektron manba]. – URL: <https://president.uz> (<https://president.uz>).